

Kapitel 2

SPROG OG SAMFUND

Indhold:

- 1 Sprog i verden
- 2 Globaliseringen
- 3 Sprog i Danmark
- 4 Dialekter
- 5 Opsamling

* * *

1 Sprog i verden

Der findes ca 6000 sprog i verden. Tallet er usikkert, dels fordi det ikke er let at skelne mellem sprog og dialekter, og dels fordi mange af sprogene tales i afsides egne og af få mennesker.

De sprog der kun har få brugere, er desuden i fare for at uddø. Det menes at denne fare for tiden omfatter ca 400 sprog, men at der om 100 år måske kun vil være 10% af de 6000 sprog tilbage (se www.ethnologue.com/web.asp).

Som dansker spørger man så sig selv om dansk er et af de døende sprog. Svaret er nej! Grundlaget for dette nej er følgende:

- Dansk er (med 5 millioner brugere) nr 75 på en liste hvor sprogene ordnes efter antal brugere. Dvs dansk er blandt de 2% mest talte sprog.
- Dansk er sprog for en nation der udgør en stat.
- Dansk har en standard-sproglig norm.

- Dansk har et skriftsprog, en omfattende publikationsvirksomhed og en traditionsrig litteratur.

De sprog der anses for at være i farezonen, har få hundrede brugere (eller færre) og tales af minoriteter i stater, der forudsætter at man må kunne klare sig på et officielt sprog.

Når sprog forsvinder, skyldes det samfundsmæssige og nationale forhold. Det skyldes ikke at nogle sprog er primitive. Når man har fundet 'eksotiske' stammer med hidtil ukendte sprog, har man hver gang kunnet konstatere at disse sprog er lige så komplicerede i deres system som de sprog vi kender bedst.

Ordet *primitiv* betyder 'oprindelig' (det kommer af latin *primus* 'første' og det er beslægtet med fx *primær*). Primitive folk er folk der ikke har gennemgået den teknologiske udvikling som kendetegner de såkaldt vestlige samfund – primært Europa og USA.

Det betyder at primitive folk måske ikke har ord for biler og tv og krudt og andet djævelskab. Men de har de ord de har brug for, til den oprindelige livsform der er deres. Og hvis deres sprog er ved at forsvinde, så skyldes det at de er blevet overvældet af en teknologisk overlegen kultur. Man kan i en vis forstand sige at de er blevet overvældet fordi de ikke har opfundet krudtet...

De Forenede Nationer har taget stilling til dette problem:

1966: UN International Covenant on Civil and Political Rights, Art. 27: *In those states in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language.*

1992: UN Declaration on the Rights of ... Minorities: *States shall protect...[and] encourage conditions for the promotion of...the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities.* [Min understregning]

Ordforklaring: *covenant* 'overenskomst', *minority* 'mindretal', *deny* 'nægte', *in community with* 'sammen med', *profess* 'bekende', *encourage* 'opmuntre', *for the promotion of* 'til fremme af'.

Som det ses, er der sket en vis stramning fra tolerance i 1966:

persons shall not be denied the right... to enjoy...

til beskyttelse og opmuntring 1992:

States shall protect...[and] encourage conditions for the promotion of...

Alligevel kan man ikke undgå at fornemme en vis tilbageholdenhed fra staternes side – man kunne jo have nøjedes med *protect and promote*. Men det blev altså for meget...

Også i EU er det den officielle politik at beskytte medlemsstaternes sprog (lige mangfoldighed).

* * *

2 Globaliseringen

Når de 'små' sprog er i farezonen, skyldes det globaliseringen. For de 'store' sprog (som kinesisk, engelsk og spansk, der ligger i toppen af listen) er der naturligvis ikke nogen fare.

For de 'mellestore' sprog (som dansk) betyder globaliseringen at vi må være åbne over for behovet for at bruge andre sprog. Derfor har man indført begrebet **parallel-sproglighed** – dvs at vi holder fast ved vores modersmål, men samtidig sørger for at alle også stifter bekendtskab med andre sprog og lærer at bruge et eller flere af dem.

Parallel-sproglighed er for så vidt ikke noget nyt. I Europa kender vi flersprogede stater som Belgien (flamsk og fransk) og Schweiz (tysk, fransk, italiensk og ræto-romansk).

Selv i lande der officielt betragter sig som ét-sprogede, findes der sproglige varianter der afviger for meget fra det officielle sprog til blot at kunne karakteriseres som dialekter (fx katalansk i Spanien og provençalsk i Frankrig).

Uden for Europa er flersprogethed snarere reglen end undtagelsen. Dog er der her sjældent tale om en ligeberettiget parallel-sproglighed, oftere om et majoritets-minoritets-forhold. Der findes 220-30 stater i verden, det er jo noget færre end de ca 6000 sprog.

I mange lande har man derfor haft behov for at bestemme et **officielt sprog**, ofte endda flere. Det gælder især i lande der i forbindelse med selvstændighed har skullet regulere forholdet mellem forskellige etniske grupper.

Indien blev selvstændigt i 1947, og hindi og engelsk blev officielle sprog – hindi fordi det taltes af et stort antal (omend ikke et flertal) af befolkningen; og engelsk bl.a. fordi det havde prestige fra koloni-tiden (selvom det taltes af et meget lille mindretal).

I Sydafrika satsede man (efter afskaffelsen af apartheid i 1996) i højere grad på at tilfredsstille mange befolkningsgrupper – her har man 11 officielle sprog.

Danmark har ikke noget officielt sprog. Det skyldes jo nok at der trods alt ikke er nogen konkurrence.

Globalisering er ikke noget nyt fænomen. Alexander den Stores erobringer (omkring 300 fKr) betød at den græske kultur og det græske sprog kom til at dominere i hele Mellemøsten.

Romerrikets udbredelse (ca 200 fKr til 500 eKr) gjorde latin til et hovedsprog, der nu tales – i moderne udgaver – som fransk, spansk, portugisisk, italiensk, rumænsk (m.fl.).

Dengang kaldte man det bare ikke globalisering, men imperialism. Den moderne europæiske imperialism indledtes med de store opdagelsesrejser omkring 1500 (især fra Spanien og Portugal), og den havde sin storhedstid i udbredelsen af *The English Empire* i 1800-tallet.

Den globalisering vi kender i dag, er ikke længere baseret på statslig overhøjhed, men i højere grad på indbyrdes handel. Den er basis for den velstand der kendetegner “de lande vi normalt sammenligner os med”, og som vi håber efterhånden vil brede sig til større dele af verden.

Forudsætningen for at det vil lykkes, er at vi erkender og opfylder behovet for flersprogethed.

Opgave 1:

Hvor mange sprog kender du...

- så du kan tale det flydende?
- så du kan tale det?
- så du kan forstå (lidt af) det?
- så du kan genkende det når du hører det (subsidiært ser det)?
- i den forstand at du faktisk har hørt det talt eller set det skrevet?
- så du ved hvor det tales?
- så du kender dets navn?

Hvor mange sprog er repræsenteret i klassen, på hvert af disse niveauer?

Den der ikke kender fremmede sprog, ved ingenting om sit eget.

Goethe

Vidste du at *sprog* er et låneord (fra tysk)?

* * *

3 Sprog i Danmark

I Danmark tales der dansk – og en del andre sprog.

Opgave 2: Hvad kan man forstå ved...

- en to- eller fler-sproget person? (fx en gymnasiast, en lærer, en indvandrer, en SAS-medarbejder)
- et flersproget samfund? (fx Danmark, Belgien, Schweiz, Indien, Sydafrika)
- en flersproget skole?

Diskussion: Hvilke fordele er der ved to- eller fler-sprogethed? Ulemper?

Der findes i Danmark en pudsig officiel definition af **to-sprogethed**: ‘To-sprogede børn er børn der ikke har dansk som modersmål’ – den findes i folkeskolelovens §4a. Meningen er sådan set god nok, for den er basis for at bestemme hvilke børn der skal have tilbudt undervisning i dansk i skolen, eller ‘sprogstimulering’ i førskolealderen.

Men det har den pudsige konsekvens at tilflyttere der endnu kun kan tale deres modersmål, må henregnes til de to-sprogede; mens danske børn der har opnået talefærdighed på et fremmed sprog, modsætningsvis må betragtes som et-sprogede.

Holdningen til to-sprogethed er tvetydig i Danmark. På den ene side flyttes den første engelsk-undervisning hen tidligere og tidligere i skoleforløbet (nu fra 3. klasse). På den anden side betragtes undervisning i ‘hjemmesprog’ (indvandrersprog) ikke som en nødvendighed, selvom den har vist sig at være en fordel for børnenes almindelige og sproglige udvikling – også på dansk.

Flersprogethed er baseret på modersmålet, samt enten et fremmedsprog eller et andetsprog.

Et **fremmedsprog** er ét der er på skoleskemaet fordi det officielt betragtes som noget der er godt at kunne.

Et **andetsprog** er et som man har kendskab til fordi man er vokset op i et to-sproget samfund (fx den dansk-tyske grænseregion)

eller fordi man er flyttet til et andet sprogsamfund (som danske udvandrere til Amerika).

Den danske debat om indvandrere har efterhånden givet to-sprogethed at dårligt rygte. Det er derfor man ofte bruger parallelsproglighed, når man sætter sig det mål at danskere skal beherske et fremmedsprog foruden deres modersmål.

* * *

Antallet af de såkaldt to-sprogede elever i Folkeskolen var i 1998-9 45.048, svarende til 8,3%. I 2001-2 var procenten 9,3. Der har altså over disse 3 år været en vis stigning.

Her er nogle tal for udlændinge i Danmark 1998-9:

<u>Udlændinge i DK i 1998-9, fra</u>	<u>1.&2.gen. indvandrere</u>	<u>Heraf udenl. statsborgere</u>
Tyrkiet	46.994	38.055
Ex-Jugoslavien	38.588	34.456
Tyskland	25.382	12.429
Libanon	18.368	3.834
Pakistan	16.969	7.135
Sverige	14.494	10.448
Norge	14.405	12.229
Somalia	13.535	13.138
Irak	12.751	11.294
Iran	12.712	6.330
Polen	12.106	5.508
Vietnam	10.652	5.160

(Kilde: www.leksikon.org/art.php?n=899)

Hertil kommer en del mindre grupper fra andre lande. I alt var der i 1998-9 nok omkring 350.000 udlændinge i Danmark, svarende til ca 7% af en befolkning på ca 5 millioner.

Desuden er der det tyske mindretal i Sønderjylland på 15-20.000. Deres retsstilling er – til forskel fra tilflytternes – reguleret af en aftale fra 1955 mellem den danske og den tyske regering om mindretal på begge sider af grænsen.

Endelig er der små 50.000 færinger og godt 50.000 grønlandere, hvoraf de færreste har dansk som modersmål. (De må jo så officielt betragtes som to-sprogede...)

Man kan lægge tallene hvad man vil. Det der er relevant i vores sammenhæng, er hvordan man skal forholde sig til den sproglige mangfoldighed der er følgen af indvandringen – og til den sprogpolitik der er vedtaget i FN og EU (jf ovenfor).

Opgave 3: Hvis der er flere sprog på højeste niveau i klassen (jf opgave 1), så prøv følgende:

Tag en almindelig sætning (fx ”Vi læser dansk” eller – vanskeligere – ”Hvornår skal vi have fest?” og se hvordan den formuleres på det andet (eller de andre) sprog.

Prøv dernæst at bestemme sætningens smådele, ved at ændre småting i sætningen én ad gangen, fx

Du læser tyrkisk

Du skriver tyrkisk

Jeg skriver tyrkisk

Jeg skriver ikke tyrkisk

– og se hvad der sker på de andre sprog. Det er naturligvis tilladt at bruge fremmedsproglærerne på skolen for at teste det på flere fremmede sprog.

Diskussion: Holdninger til sprog

Hvilke sprog kan du bedst lide? Hvorfor?

- Fordi det lyder godt?
- Fordi du kender det godt?

- Fordi det er nemt?
- Fordi du kan lide dem der taler det?
- Fordi du kan lide det som sproget bliver brugt til (fx sang)?
- Andre grunde?

Prøv at finde ud af om din holdning er helt din egen, eller du har 'arvet' den fra andre (hvem?).

Er sproglig mangfoldighed en fordel eller en ulempe?

* * *

4 Dialekter

Opgave 4:

Folk her i æ Bøj haar i flier Or haad for Skek o go sammel om Vinteravtener, o sed o spel Kort for Plasier. I mi ong Dav spellet vi aaltier Firkort om Pevernødder, men no er de jo bløven for gammeldavs hejer sempel, hva en no skal kaald et. No speller vi gjan Skjevindsel om Pæng; de er et for de te vi speller høl Spel, men Pæng skal der jo da o æ Buer.

[fra J. Carl Christensen: *Kræn Pejens Fødselsdavgild - Smaahistorrer fortold o vestjysk Buendmaal*, Albert Bayers Forlag :: Aarhus og København MDCCCXXII]

Ordforklaring:

<i>bøj</i> – by	<i>haad</i> – 'haft'
<i>o</i> – 'at', 'og' eller 'på'	<i>aaltier</i> – 'altid'
<i>hejer</i> – 'eller'	<i>kaald et</i> – 'kalde det'
<i>gjan</i> – 'gerne'	<i>buer</i> – 'bord'

Hvad synes du umiddelbart om 'vestjysk Buendmaal'?
Notér de mest iøjnefaldende forskelle mellem det vestjyske fra 1922 og din egen dialekt.

Er der nogen almindelige udtaler der kunne lægge op til en anden stavning end den gængse? (fx *de*, *det*, *den* > /di de dæn/ eller forskellen mellem *skik* og *ske* eller *penge* og *pæne*)

Eksemplet i opgaven er næppe typisk for Vestjylland mere, undtagen måske for ældre vestjyder. Radio og tv har udbredt kendskabet til – og brugen af – en norm der kaldes rigsmål. Der er stadig lydlige forskelle, men de er mindre, og der kan i stedet konstateres nogle 'regionale standarder'.

Én af de stadig hørbare forskelle findes i brugen af **stød** – det er det vi kan høre i forskellen mellem fx *mand*, udtalt /man!/, (stødet er angivet med et !), og *man* (udtalt uden stød). Andre eksempler er forskellen mellem /han ma!ler/ og /en ma:ler/ eller mellem *søer* /sø!er/ og *søger* /sø:er/ (hvor : angiver forlængelse – det bløde g udtales i nogle dialekter svagt).

Stødet bruges ikke i sønderjysk, i sydfynsk og på de sydlige øer. Desuden er der forskel på brugen af stødet. På sjællandsk høres fx /kør!sel/ og /bar!sel/, der normalt er uden stød i jysk. Jysk har oprindeligt heller ikke stød i *folk*, men udtalen /fol!k/ har bredt sig.

Et andet eksempel er perfektums-endelsen *-et*, der på ø-mål almindeligvis udtales med blødt *d* (som i /bleveð/), mens man på øst- og syd-jysk udtales /blevet/. På grund af udjævningen af dialekterne er disse forskelle dog ikke længere konsekvent gennemførte.

Endnu mindre gennemførte er forskelle i ordforrådet, som tidligere kunne variere meget. Fx var *hæsken* det almindelige ord for *kræsen* i Vendsyssel, mens det i Thy hed *nueden*, og i Vestjylland kunne man høre *katten* eller *katvorn* for det samme begreb. (Kilde: Jysk Ordbog)

* * *

Mange mener at dialekter er en afvigende eller ligefrem forvansket form af rigsmålet. Det er historisk ukorrekt. **Historisk er dialekterne ligestillede varianter** der blot har udviklet sig forskelligt i forskellige egne.

Det der i dag kaldes rigsmål, er den dialekt der efterhånden fik størst prestige, fordi den taltes ved hoffet og i hovedstaden. Det er derfor Dansk Rigsmål ligner østsjællandsk mere end det ligner jysk.

Den situation er ikke special for Danmark. I Frankrig er standarden nærmest ved pariserfransk, i England er standarden *Educated Southern British English*.

Pudsigt nok har der samtidig udviklet sig en 'bredere' dialekt (eller flere) i hovedstædernes brede befolkning. Således i København fx 'lavkøbenhavnsk', og i London 'Cockney-engelsk'. Men eftersom disse varianter ikke er regionale men sociale, taler man her ofte om **sociolekter** – altså variation fra den ene socialgruppe til den anden, i stedet for fra egn til egn.

I vore dage nedvurderes dialekter ikke så meget som tidligere. Nogle sociolekter er derimod særdeles upopulære og kan frit latterliggøres – som fx det brede århusianske /gaje/ for *gade*, eller det ofte forekommende *Det er ham som at der slår*.

Nogle vil endda hævde at *som at der* er det rene vrøvl. Det er det faktisk ikke. Dels er det udmærket forståeligt; og dels er det ligeså regelbundet som andre udtryk – der er fx ingen der siger *Det er ham at som der slår* eller *Det er ham der at som slår*.

Som at der er det en udtryksmåde der hører til en speciel sociolekt. Og den der siger det, følger de regler der gælder for denne sociolekt (eller dialekt). Det kan vi andre så gøre grin med – for de der er anderledes, skal naturligvis kanøfles.

* * *

Forskellen mellem sprog og dialekt er ikke helt ligetil. Det almindeligste kriterium er forståelighed: Hvis folk kan forstå hinanden, taler de samme sprog, omend (måske) forskellige dialekter; hvis folk ikke kan forstå hinanden, taler de forskellige sprog.

Men det kriterium kan give vanskeligheder. Fx er de fleste danskere, nordmænd og svenskere i stand til at forstå hinanden (i

hvert fald efter lidt øvelse og nogle indledende misforståelser). Alligevel vil de nok fastholde at dansk, norsk og svensk er forskellige sprog. Også selvom de i Vikingetiden var stort set det samme sprog.

Noget lignende gælder de romanske sprog. Latin var dagligsprog i Romerriget, og i den tidlige Middelalder udvikledes der forskellige varianter i de forskellige dele af riget. Men hvornår præcis holdt de op med at være dialekter af (sen)latin, og blev til selvstændige sprog (italiensk, fransk, spansk, osv)?

Der er så blevet foreslået en rent statslig definition af forskellen: "Et sprog er en dialekt der har en hær og en flåde." Men den holder jo kun hvis der er overensstemmelse mellem stat og nationssprog. Og det er der som nævnt kun i et meget lille udsnit af verdens lande.

* * *

5 Opsamling

Intet samfund kan klare sig uden sprog, og der findes ca 6000 af dem i verden. Men mange af dem bruges af få mennesker, og en del er i fare for at dø ud. Det gælder dog ikke dansk, der er nr 75 på listen over de mest talte sprog.

Det er verdenssamfundets erklærede mål at beskytte og sikre den sproglige mangfoldighed, men ikke des mindre vinder nationalsprogene frem på de 'små' sprogs bekostning. Det skyldes ikke mindst **globaliseringen**.

I Danmark findes en række sproglige minoriteter, dog i de fleste tilfælde ikke sprog der er i fare for at uddø. Vores udfordring er derfor ikke at beskytte uddøende sprog, men at drage nytte af den sproglige mangfoldighed vi har adgang til.

Det kan vi gøre ved at sikre at alle behersker ikke alene modersmålet, men også mindst ét **parallelsprog**. Til gengæld er det næppe en fordel hvis engelsk betragtes som det eneste saliggørende. Vi har brug for at dække en vifte af sprog – tilsammen.

Med **dialekterne** er det en anden sag. Dialektforskellene er blevet mindre i takt med at kommunikationen er blevet landsomfattende i løbet af de seneste 100 år. Men der findes stadig regionale forskelle mellem de danske landsdele.

Dialekter er ikke forvanskede former af rigsmålet, men selvstændige sprogformer. **Rigsmålet** er den form der har fået mest prestige, derved at den er blevet talt af rigets mest ansete befolkningsgrupper.

Det er sjældent at dialekter latterliggøres nu om dage. Men **sociolekter** uden prestige gøres ofte til grin.